

Suvalkijos kryžiai

Teresė Jurkuvienė

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas,
Saltoniškių g. 58,
LT-08105, Vilnius*

2001 m. UNESCO įtraukus „Kryždirbystę Lietuvoje ir jos simboliką“ į žmonijos nematerialaus paveldo šedevrų sąrašą, suaktyvėjo liaudiškų paminklų statymas visuose Lietuvos etnografiniuose regionuose. Drauge tapo kaip niekad aktualu išsaugoti iki šiol gyvai perduodamą kryžių statymo tradiciją, jos vietinius bruožus.

Straipsnio tikslas: apžvelgti mažiau tyrinėto Suvalkijos regiono paminklų formos raidą XX a., išskirti būdingiausius paminklų tipus, pagrindines kryptis, kuriomis kryžių statyba šiame regione rutuliojasi šiaudien.

Raktažodžiai: kryžius, koplytėlė, stogastulpis, koplytstulpis, liaudies dailė, Suvalkija, kryždirbystė, kryždirbys, „tautinis stilius“

Suvalkijos kryžių specifiniai bruožai vis dar nėra nuosekliai ištirti. Šis kraštas XX a. pradžios publikacijose paprastai būdavo minimas tik kaip neturtingiausias puošnių paminklų, menkiausiai įdomus kryžių rinkėjams. Ankstyviausi, trumpi ir santūrūs suvalkiečių kryžių bei koplytelių apibūdinimai yra pateikti tik XX a. 3-iojo bei 4-ojo dešimtmečio autorių ir tik tuose rašiniuose, kuriuose siekta aprėpti visos Lietuvos teritorijoje kada nors statytų paminklų savybes¹. XX a. II pusės leidiniuose paprastai būdavo pakartojamos pirmojoje amžiaus pusėje paskelbtos žinios².

Kiek daugiau ir konkretesnės informacijos apie ankstyvesnius išlikusius Suvalkijos regiono liaudiškuosius paminklus paskelbta tik palyginti neseniai išleistuose „Vilkaviškio vyskupijos sakralinės dailės“ tomuose³, keliuose moksliniuose straipsniuose, nagrinėjančiuose atskirų šio regiono meistrų kūrybą arba tam tikro laikotarpio kryždirbystės klausimus⁴. Registruoti savo krašto paminklus ir rinkti medžiagą apie jų istoriją neseniai pradėjo ir vietiniai kultūros darbuotojai⁵. Straipsnyje naudotasi visa minėta medžiaga, taip pat Kultūros, filosofijos ir meno instituto ekspedicijų į Vilkaviškio vyskupijos dekanatus duomenimis.

Reikia pasakyti, kad iki pastarojo dešimtmečio kur kas labiau domėtasi ne tam tikrų kryžių tipų paplitimu konkrečiuose regionuose ir apylinkėse, bet bendresniais jų plastinės formos, vaidmens dvasinėje kaimo kultūroje klausimais, ypač daug dėmesio skiriant šių paminklų kilmės nustatymui⁶. Pirmosios XX a. pusės autoriai kiekvieno regiono savitumą visų pirma buvo linkę aiškinti senomis etnokultūros tradicijomis. Mažiau tyrinėta pasaulietinės valdžios kultūros politika, vietinių bažnyčių architektūros ypa-

tumai, jose buvusių ir tebesančių dailės kūrinių įtaka, religinių pažiūrų raida, kaimo kryždirbiams ir dievdirbiams prieinama religinė bei pasaulietinė literatūra.

Liaudies dailė regione, kurį šiaudien vadiname Suvalkija, pasižymi keletu savitų bruožų. Suvalkija – vėliausiai susidaręs etnografinis regionas, kurio liaudies dailė pasižymi dviem ryškiais bruožais. Visų pirma joje pastebimi akivaizdūs skoliniai iš kaimyninių regionų, suvalkiečiųškuose variantuose dažnai sujungti į gana darnią visumą. Antroji ypatybė – dinamiškesnė nei kituose regionuose liaudiškųjų dirbinių stiliaus raida ir spartesnis nei kitur senųjų formų nykimas.

Suvalkija, ypač dabartiniai Šakių ir Marijampolės rajonai, išsiskiria vėlyvomis ir vertingais meno kūriniais neturtingomis bažnytėlėmis, kurių interjeruose nuo XIX a. pabaigos įsivyravo nebrangi vietinių ir užsieninių religinių reikmenų dirbtuvių produkcija. Būtent šiuos dirbinius dažniausiai kopijavo suvalkiečiai meistrai, kuriantys kryžius, koplytėles bei šiems paminklams skirtas skulptūras. Naiviai interpretuotos, primityvokai išdrožtos skulptūrėlės išraiškingumu bei menine verte dažnai pranokdavo joms prototipais buvusius dirbinius.

XIX a. II pusės kryždirbystė – laikotarpis, iš kurio mūsų laikus pasiekė seniausi išlikę paminklai, – buvo reglamentuojama carinės Rusijos valdininkų potvarkiais. Apskritai Rusijos valdžios struktūrų požiūris į liaudiškų kryžių statymą buvo ganėtinai painus ir sudėtingas. Buvo siekiama uždrausti arba bent smarkiai apriboti kryžių statybą ir prie jų atliekamas apeigas, bet, kita vertus, dalis valdininkijos suvokė, kad tokie draudimai savo ruožtu gali sukelti nepageidaujamą katalikų valdinių priešišumą val-

džiai. Pastarąją nuomonę stengėsi palaikyti ir aukšti katalikų dvasininkai⁷. Dėl tokių prieštarų siekių kryžių statymo draudimai ar ribojimai visą XIX a. II pusę buvo nenuoseklūs ir priklausydavo nuo asmeninio tuometinių gubernatorių požiūrio, nuo ganėtinai laisvo caro įsakų (1845 m. – drausti, 1878 m. – leisti) interpretavimo⁸.

Suvalkijoje kryžius buvo uždrausta statyti 1876 m. Lenkijos Karalystės reikalų komiteto nutarimu, o 1878 m. caro paliepimas, sušvelninęs draudimus kitose Nemuno pusėje, Suvalkų gubernijoje negaliojo. Nors kryždirbystės tradicija Suvalkijoje niekad nebuvo visiškai užgniauzta, bet minėti apsunkinimai tikriausiai bus prisidėję prie to, kad XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje ten šis amatas neklestėjo.

XX a. pradžioje Suvalkija tyrinėtojų gana vieninai aprašyta kaip regionas, kuriame vyrauja elementarių formų mediniai kryžiai. Jie aukšti, grakščių proporcijų, padaryti iš keturkampio skerspjuvio rastų. Kryžmoje prikalta maža metalinė Nukryžiuotojo skulptūrėlė, virš kurios kartais būna nedidelis skardinis pakarpytu pakraščiu stogelis, – tarsi užuomina į kitur įprastas kryžmoje pritvirtintas koplytėles. XX a. pradžios tautinio atgimimo veikėjai tokiais paminklais, neturinčiais akivaizdžių nacionalinių bruožų, apskritai nesidomėjo, jų nefiksavo ir neskaičiavo. Antanas Rūkštelė rašė: „Suvalkijos sritis kryžiais pasigirti negali. Tai vienintelė Lietuvos vieta, kur mūsų kryžiai nei praeities, nei dabarties neturi“⁹.

Nors, A. Rūkštelės pastebėjimu, prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir tuoj po jo paprasti kryžiai be jokių puošmenų su nedideliu iš švino lietu Nukryžiuotuoju sparčiai plito visoje Lietuvoje, pakeisdami ankstesnius puošnius kryžius¹⁰, tačiau, atrodo, tik Suvalkijoje jie buvo išsivyravę tiek, kad rodėsi, jog kitokių ten anksčiau ir nebūta. Tas pats autorius rašė: „...suvalkietis savo kryžiaus tipo nesukūrė. [...] Kryžių randasi panemuny – arčiau Kauno ir Alytaus apskričių. Į Suvalkijos šiaurinę dalį veikė Kauno kryžių tipai, o į jos rytinę dalį – Alytaus. Tokiu būdu šiaurinėj daly – arčiau Nemuno, mes randame kryžmiškus kryžius su spinduliais (kur jie daug savo puošnumo yra netekę), o rytuos, Alytaus apskrities ruože – dzūkiškus kryžius“¹¹.

XX a. pradžios tyrinėtojų dėmesio netraukė ne tik nepuošti kryžiai, bet ir nedidelės ant medžių kabinamos koplytėlės. Tuo tarpu, remiantis vėlesnių tyrinėjimų duomenimis, XX a. pradžioje Suvalkijoje jų turėjo būti nemažai: „Kapsuose ir Znavykuose, kur ornamentuotų kryžių buvo mažai, XX a. pirmoje pusėje dar buvo gausių medinių koplytelių, kabinamų prie gyvų medžių. [...] ...jau nekalbant apie paprastus (neornamentuotus) lotyniškus kryžius ir mažus kryželius, kalamus prie medžių ir gyvenamųjų trobesių“¹². Dauguma koplytelių buvo padarytos kaip negilios dėžutės, uždengtos dvišlaičiu stogeliu

su nedideliu kryželiu ant šelmens. Fasadą puošė kuklūs geometriniai ornamentai, išpjaustyti lentų pakraščiuje, paprastai trikampiai dantukai ar pusapskritimiai. Suvalkietiškos pakabinamos koplytėlės viduje beveik visada kabo krucifiksas, kartais lietas metalinis, kartais drožtas iš medžio. Abipus, prie jo kojų, dažnai stovi medinės tekintos ar drožtos žvakės arba kitas labai mėgstamas siužetas – reljefinės klūpančių angelų figūrėlės.

Pakabinamų koplytelių palyginti nemažai išliko iki mūsų dienų. Dauguma darytos labai paprastų formų net tuo laiku, kai kryžiai ir kitokie didelių matmenų paminklai statyti perdėm puošnūs. Koplytėlės prie medžių aptinkamos įvairiose vietose: prie kelių, sodų, šventoriuose ir kapinėse. Antai dvi mažos dėžinės koplytėlės kabo aukštai ant klevo ir liepos senojame Ilguvos kapinių dalyje. Vienos jų fasade įkomponuota labai dailiai išdrožinėta lentelė, primenanti bažnyčių interjero arba puošnių baldų drožinius, tekintos kolonėlės (1 pav.). Antrojoje yra įdomi primityviai išdrožta Nukryžiuotojo skulptūrėlė. Koplytėlė su Nukryžiuotuoju ir abipus klūpančiais angelais tebekabo Stumbriškių kaimo koplyčios šventoriuje prie medžio. Labai paprastų formų savadarbė koplytėlė 1980 m. prie senos pušies pakabino Antaniškių kaime gyvenantis V. Aleksa. Mažus, paprastus statinėlius, matyt, dažniau nei didelių matmenų kryžius patys kaimo vyrai pasidarydavo privačiomis, kartais gal net intymiomis, intencijomis (pvz., trokštant susilaukti vaikų¹³) ar tada, kai buvo pavojinga atkreipti priešiškų jėgų dėmesį (koplytėlės miškuose, partizanų žūties vietose¹⁴).

Panašias į koplytelių funkcijas Suvalkijoje turėjo ir nedideli, matmenimis jas primenantys kryželiai, taip pat kabinami prie medžių. Būdingas pavyzdys – kryžius prie beržo Voverių kaime, padarytas 1935 m. staliaus J. Depkevičiaus, o meistro V. Paukščio nesenai atnaujintas. Stulgių kaime, Kavaliauskų sodyboje, išliko ant medžio kabinamas kryžius su nediduke dėžine koplytėle, pritvirtinta kryžmoje. (1944 m. padarė Stulgiuose gyvenęs J. Viridžinskas.)

Koplytėlės kabintos ir ant bažnyčių ar koplyčių sienų. Antai Paluobių bažnyčios fasade kabo būdinga suvalkietiška koplytėlė – Nukryžiuotasis su abipus klūpinčiais angelais. Viena gražiausių ir puošniausių koplytelių yra ant Plieniškių kapinių koplyčios apsidės. Jos konstrukcija ir puošyba visiškai aiškiai atskleidžia kuklesniuose statinėliuose ne taip ryškiai matomą daugumos koplytelių įrengimo motyvą: koplytėlė – tai altorius, kuriame iškeltas Nukryžiuotasis, apsuptas visų altoriui įprastų atributų – žvakių, šonus rėminančių kolonų, vainikuotų vazomis, drožinėtu sparnu. Po Nukryžiuotojo kojomis – tabernakulis su monstrancija, o virš jo – baldakimo klostės. Paprastų, konstruktyvių formų drožybą papildo ir mažam statinėliui puošnu-

1. Koplytėlė ant klevo Ilguvos kapinėse.
V. Balčyčio nuotrauka, 2004

mo suteikia polichromija bei saikinga dekoratyvinė tapyba.

Suvalkijos kryžių tyrinėtojai beveik neužsimena apie kitokių, ne lotyniško kryžiaus pavidalo, paminklų – stogastulpių, koplytstulpių, koplytėlių ant neaukštų stulpų – egzistavimą. Anot J. Griniaus, „[...] greta išpuoštų lotyniškų kryžių buvo galima sutikti įvairių formų stulpinių koplytėlių beveik visoje Lietuvoje [...], tačiau XX amž. pradžioje jų beveik nebebuvo Kapsuose ir Znavykuose“¹⁵. Šiandien Suvalkijoje aptinkamus stogastulpius iš tiesų bus „atnešęs“ tik XX a. III ketvirtyje susiformavęs „tautinis stilius“, tačiau koplytstulpių, savo formomis kiek primenančių žemaitiškuosius, znavykiškojoje dalyje būta (pvz., koplytstulpis Kaimelio bažnyčios šventoriuje). Taip pat buvo paplitusios, nors sunku pasakyti kaip tankiai, koplytėlės ant stulpo, paprastai skirtos šv. Jonui Nepomukui. Tokių ne viena buvo dabartiniame Šakių rajone, bet sunyko ir nebebuvo atstatytos. Būdingos išvaizdos prieš kiek laiko atnaujinta koplytėlė su Antano Lickaus darbo šv. Jono Nepomuko skulptūra tebėra Naujojoje Ūtoje¹⁶.

Apskritai šiandien, kai bandome rekonstruoti XIX a. II pusės – XX a. pradžios liaudiškųjų paminklų paplitimą, turime pripažinti, kad atskirų regionų vaizdas, susidarytas daugiausia pagal ano me-

to rinkėjų liudijimus, nėra tikslus. Paminklai fiksuoti pasirinktinai, jų vertingumas buvo nustatomas pagal anuomet aktualius kriterijus, paprastai pirmiausia ieškant „tautiško“ ornamento. Būdingu pavyzdžiu galėtų būti Adomas Varnas, kuris, pradėjęs rinkti kryžius, suvokė, kad reikia skubėti fotografuoti pačius seniausius ir vertingiausius, kol jie, pasenę ir sunykę, dar nepašalinėti ir nesudeginti. Todėl nutaręs mažiau įdomių arba, kaip jis pats pavadino, „antresnės eilės kryžių“ nefiksuoti („[...] tai aš tų kryžių, pasikartojančių ir be ornamentų visai nepaisiau“)¹⁷. Dėl šių priežasčių ir daug nuveikęs sisteminant liaudiškuosius paminklus J. Grinius laiko mus pasiekusią regioninę kryžių ir koplytėlių charakteristiką ne visai tikslią. Su negailestingu realizmu jis pastebi, kad „tikslėnis aprašymas šiaandien beveik negalimas, nes absoliutę didžiumą senųjų kryžių ir koplytėlių yra sunaikinęs laikas“¹⁸. Nuo tokio ilgalaikio selektyvaus duomenų rinkimo, ko gero, labiausiai nukentėjo Suvalkijos regiono paveldas, nes čia XX a. pradžioje akivaizdžiai vyravo „antresnės eilės“ paminklai.

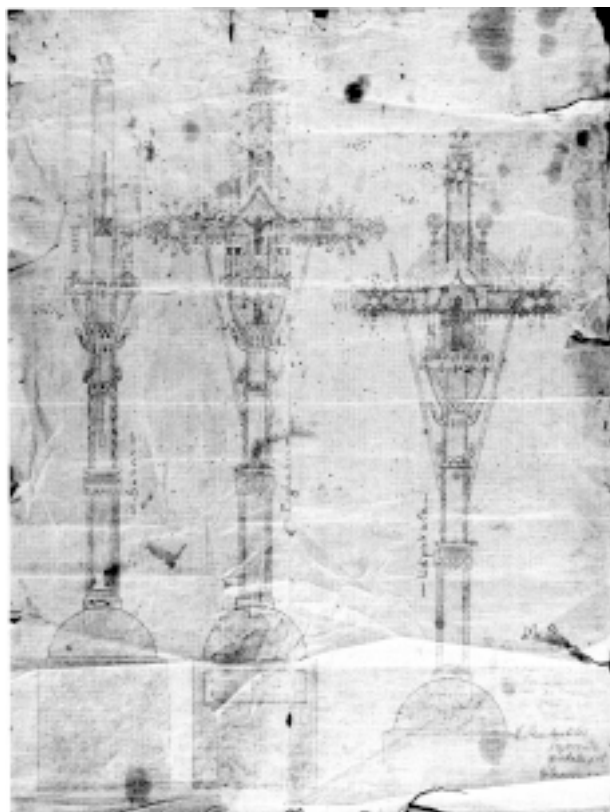
XX a. 3-iajame dešimtmetyje tradicinės kryždirbystės amate įvyko labai dideli pokyčiai. Iki to laiko paminklo formą modeliuodavo tik meistras ir užsakovas, gyvenantis toje pačioje kaimo bendruomenėje. Dabar gi kryžių statymas, jų formų išsaugojimas, o kartais ir gerinimas tapo nepriklausomos valstybės kultūros politikos uždaviniu. Liaudiški kryžiai buvo pripažinti svarbiausiais įkvėpimo šaltiniais kuriant ryškias nacionalines charakteristikas turinčius paminklus, o naujai sukurti paminklai savo ruožtu pradėjo labai stipriai veikti tradicinės kryždirbystės raidą.

Būdingas to laikotarpio požiūris yra išsakytas nuosirdžiuose, netgi kiek naiviuose Antano Jaroševičiaus 3-iojo dešimtmečio straipsniuose: „[...] kryžiais, varpinyčiomis, bažnytėlėmis ir pan. mūsų tauta sutartinai ir primygtinai sako, iš kokių šaltinių mums reikia savo paminklams medžiagą semti ir kokie tie paminklai turėtų būti. Žinoma, lietuvių kryžiai labai netobuli ir primityvūs, bet čia svarbu ne techninė jų pusė, o idėjinė. Iš idėjinės jų pusės jie labai įdomūs, savotiški, todėl verti didelio susidomėjimo“¹⁹. Todėl, rašė A. Jaroševičius, „Norint mūsų liaudies meno stilių ugdyti ir jį toliau plėsti, reikia ne tik to stiliaus pavyzdžius rankioti ir juos muziejuose tvarkyti, bet dar reikia stengtis juos dabarties statybai ir pritaikomajam menui taikinti“. Ypač vertas dėmesio A. Jaroševičiaus pasakojimas, kaip amžiaus pradžioje jis pats bandęs suprojektuoti nacionalinės formos paminklus, vieną – iš geležies, kitą – iš bronzos ir marmuro. Projektuojant kilę nemažai sunkumų, anot autoriaus, „nenoromis veržėsi svetimų stilių elementai: itališkojo, prancūziškojo ar kurio kito“. Atsikratyti svetimų įtakų dailininkui pavykė tik pridėjus liaudiškuose kryžiuose nebūtą papildomą „nacionalinį“

elementą – rūtos motyvą. Stilizuotomis rūtomis dekoravęs projektuojamą paminklą, autorius, atrodo, pagaliau pajuto pasiekęs pakankamą paminklo lietuviškumą²⁰. Panašiu metodu, prie vietinių, bet visuomenės sąmonėje dar nesuvokiamų kaip lietuviškumo pavyzdys formų pridėdant tokias, kurios buvo jau pripažintos ir visuotinai atpažįstamos, savo kuriamus paminklus modeliavo ne tik A. Jaroševičius, bet ir kiti „tautinio stiliaus“ kūrėjai. Didžiausią reikšmę pradėta teikti ornamentui, ypač tiems jo motyvams, kurie laikyti ikirikikščioniškais – taigi ypač senais ir todėl neabejotinai lietuviškais. Ketvirtajame dešimtmetyje kryžių drožybos ornamentai buvo susisteminti, o jų ypatinga svarba pagrįsta Pauliaus Galaunės ir Klemenso Čerbulėno publikacijose.²¹ Tačiau jau 3-iojo dešimtmečio pabaigoje matome pastatytus paminklus, kuriuos galima vadinti „lietuviškais kryžiais“. Tai – paminklai, kurių forma ir dekoras tapo svarbiausia sąmoningo tautiškumo raiškos priemone.

Pati didžiausia daugiau pasaulietinio nei religinio turinio akcija vyko minint pirmąjį Nepriklausomybės dešimtmetį. Didelio liaudies meno gerbėjo generolo Nagevičiaus iniciatyva buvo sumanyta visoje Lietuvoje statyti ornamentuotus kryžius, sulaukusius tarptautinio pripažinimo Monzos parodoje 1926 metais. Parengti paminklų projektus ėmėsi A. Varnas, remdamasis savo gausiu fotografijų rinkiniu. Jis atrinko 18 vietovių, kuriose būta skirtingos formos kryžių. Buvo padaryti dviejų atrinktosios rūšies paminklų iš kiekvienos vietovės projektai-brėžiniai su fasado, nugaros pusės ir profilio projekcijomis. Anot paties autoriaus, tai nebuvusios tikslios konkrečių senovės kryžių kopijos – dailininkas jas „praturtinęs“ (matyt, kompiliavęs, o gal ir „tobulinęs“). Popieriuje atliktas brėžinys vėliau buvo fotografuotas ir daugintas „mechaniniu būdu“. Anot A. Varno, pagal išplatintus projektus vėliau buvę pastatyta daugiau kaip tūkstantis paminklų, pasklidusių po visą Lietuvą²². Įgyvendinant šį gana nemažą projektą, A. Varnui talkino kiti, tuo metu jauni, dailininkai, kurie, atrodo, taip pat įnešė savo kūrybos dalį. Vienas jų buvo Petras Tarabilda, kuris, koreguojamas A. Varno, suprojektavo 11 kryžių (greičiausiai įeinančių į tų 36, minimų A. Varno, skaičių)²³. Šių aukštų, puošnių kryžių ir stogastulpių projektai pasiekė ir Suvalkijos parapijas. Vieną jų 2004 m. pavyko aptikti Griškabūdžio bažnyčioje (2 pav.).

Yra išlikę kryžiai, kuriuos pagal šį projektą vietiniai meistrai sukūrė Nepriklausomybės dešimtmečiui Bartininkuose, Barzduose, Virbalyje (datuoti 1928 m.). Sunku pasakyti, kiek tiksliai projekto laikytasi kiekvienu konkrečiu atveju, nes visi minėti kryžiai laikui bėgant daugiau ar mažiau sunyko, o 9-ajame dešimtmetyje juos restauravę meistrai kiekvienas dirbo savo maniera ir kai ką pakeitė. Ge-

2. „Tautiško kryžiaus“ brėžiniai, išlikę Griškabūdžio bažnyčios archyve

riausiai išlikęs kryžius buvo padarytas Edvardo Kliukausko, varijavusio tą ar kitą labai panašų projektą vėliau, 1940 metais. Jis buvo skirtas misijoms atminti ir pastatytas Vilkaviškio katedros šventoriuje (Algimanto Sakalausko padaryta tiksli pastarojo kopija šiuo metu stovi prie Vilkaviškio Šv. Kryžiaus Išaukštinimo bažnyčios.) Minėtais projektais ir, žinoma, prieškario leidinių grafika – išleistomis knygomis, atvirukais ir kitais panašiais šaltiniais – buvo naudojamos ir statant kitus svarbesnius to laikotarpio paminklus: tradicinius kaimų kryžius, jubiliejinius pavasarininkų, šaulių, angelaičių, parapijinius kryžius misijoms ar šventiesiems metams atminti.

1937 m. Antanas Rūkštelė parengė „Vilniaus kryžių“ (paminklų, turėjusių priminti okupuotą Vilnių) statymo programą²⁴. Išleistoje knygelėje jis apibūdino regioninius kryžių skirtumus, apibrėžė jų paplitimo zonas. Siūlydamas laikytis kiekviename regione anksčiau susiformavusių paminklų tipų, A. Rūkštelė atsižvelgė ir į praktines galimybes tokius paminklus kartoti ar varijuoti. Jis, pavyzdžiui, abejojo, ar galima sėkmingai „prikelti“ jau užmirštas paminklų formas, nepatartė sekti originaliu braižu labai išsiskiriančiais meistrais, tokiais kaip Vincas Svirskis. A. Rūkštelė „Vilniaus kryžiuose“ pateikė nemažai duomenų apie atskirų apylinkių kryžius, išskirdamas tam tik-

rus tipus, kuriuos laikė ypač būdingais, pakankamai gausiai išlikusiais ir lengvai atkartojamais.

Nepaisant profesionalių dailininkų bandymų kurti skirtingus kryžių projektus įvairiems regionams, jau pirmieji bandymai perkėlė konkrečių paminklų tipus į jiems tolimą kitų regionų terpę. Įdomu, kad Griškabūdyje surastas kryžiaus projektas yra pagrįstas aukštaitiška (Rokiškio, Utenos, Zarasų apylinkių) medžiaga, be to, dar papildytas Dzūkijoje gerai žinomu kankinimo įrankių motyvu. A. Rūkštelė, apibūdindamas aukštaičių paminklus, kryžių su altorėlio pavidalo gausiai drožinėta koplytėle, sukomponuota aplink kryžmą, išskyrė iš kitų, pagirdamas kaip genialią bažnyčios įtakos ir liaudiškos formos jungtį²⁵. Ir tenka pridurti, kad joks kitas kryžiaus tipas taip neprigijo ir neišplito Suvalkijos regione kaip šis aukštaitiškasis. Ypač plačiai jį paskleidė Igliaukoje gyvenęs kryždirbys Petras Tamašauskas, 1928 m. Barzduose pastatyto Nepriklausomybės jubiliejinio paminklo autorius. Vėlesni, iki 8-ojo dešimtmečio, pagal tą patį pavyzdį P. Tamašausko pastatyti kryžiai iki šiol puošia Skriaudžių, Bartininkų, Šakių, Garliavos, Igliaukos ir kitų bažnyčių šventorius, o jais savo ruožtu seka ne vienas jaunesnės kartos meistras (pvz., T. Puskunigio darbo kryžius Griškabūdžio šventoriuje). Kitas, tiesa ne taip plačiai paplitęs, bet taip pat ikikariniais „lietuviškų kryžių“ metais į Suvalkiją perkeltas paminklo tipas – taip pat aukštaitiškas dviejų ir trijų aukštų stogastulpis. Žinomiausias jų – trijų aukštų gausiai drožinėtas meistro J. Grybo darbo stogastulpis Lukšių miestelyje (3 pav.), tačiau esama ir P. Tamašausko darytų stogastulpių Barzdų, Skriaudžių šventoriuose, ir dar naujesnių prie Sintautų bažnyčios (1979 m., meistras V. Duoba), Panovių kaime (1990 m., meistras S. Kudirka). Visų formų „tautiškieji kryžiai“ linko į „[...] dekoratyvizmą, puošybos pirmavimą arba bent lygiavertiškumą architektūrinei konstrukcijai, kuri buvo tradicinio liaudies mažosios architektūros kūrinio kompozicijos pagrindas“²⁶. Efektingi, tačiau nepatvarūs, ne visada medinėms detalėms tinkančio piešinio jų ornamentai žymėjo ne tik beprasidedančią liaudiško memorialinio paminklo sekuliarizaciją, bet kai kuriais atvejais padarė pradžią ir XX a. pabaigoje dažniems pačios medžio apdirbimo technologijos pažeidimams, menkinantiems daugelio šiandieninių kūrinių vertę.

Daugumą puošniausių suvalkietiškų kryžių statė meistrai, išmanę staliaus amatą ir turėję reikiamus įrankius. Juose daug tekintų detalių, baldų konstrukcijai būdingų detalių jungimų, pasitaiko labai kruopščių ir subtilių drožinių. Staliaus, drožėjo amato buvo galima išmokyti tarpukariu gerai žinomose marijonų dirbtuvėse. Pačių tėvų marijonų mikrokapinaitėse Marijampolės kapinėse stovėjo jų dirbtuvėse darytas stogastulpis ir antkapiniai kryžiai.²⁷

3. Pavasarininkų stogastulpis Lukšiuose. Išdrožė J. Grybas 1937 m. V. Balėčio nuotrauka, 2004

„Tautinio stiliaus“ paminklai paskatino gana ryškias permainas kitų prieškarinio ir pokario paminklų statyboje. Tiesa, ir toliau nemažai gyventojų tebesistatė kuklius, menkai puoštus paminklus, tuo paliudydami, kad XX a. kaimo dvasiniame gyvenime kryžiaus ir koplytėlės, turinčių grynai religinę paskirtį, vaidmuo bendruomenėje išliko gyvas (pvz., 1943 m. Stulgių kaime pastatytas meistro J. Lenkčio darbo koplytstulpis su šv. Jono Nepomuko skulptūra, aukštas, bet visai elementarios konstrukcijos ir nepuoštas). Tačiau labai pagausėjo ir puošnesnių kryžių, besilygiuojančių į „tautinius“ paminklus. Susiklostė savita kryžiaus konstravimo ir puošybos sistema, išsilaikiusi šiame regione naujos, sovietinės, okupacijos metais ir nepraradusi aktualumo iki mūsų dienų. Tokio kryžiaus pagrindas – elementarus keturkampio skerspjūvio rąstų karkasas su neaukšta, truputį platesne cokoline dalimi ir masyviais piramidės pavidalo šakų užbaigimais. Stiebo ir šakų briaunos dažniausiai būna apkaltos smulkiomis kiaurapjūvėmis lentelėmis, o kryžma apsupta į tarpšakius įstatytų nesudėtingų geometrinių formų spindulių. Kryžmoje kartais pritvirtinama maža dėžinė, saikingai kiaurapjūviu puošta koplytėlė su metaliniu krucifiksu, o kartais – tik pats krucifiksas po mažu stogeliu. Puošnesni statiniai dar turi šonuose nesudėtingo silueto

iš lentų išpjautus priedėlius. Būdingi tokių paminklų pavyzdžiai – kryžius prie Plokščių Šventaduobės (1962 m.), jubiliejinis krikščionybės įvedimo kryžius (1937 m.) prie Pajevonio miestelio. Gana dažnas tokio tipo kryžiuose augalinis ornamentas (ypač mėgstama tulpė) buvo turbūt visų pirma duoklė „tautiško“ ornamento populiarumui, bet Suvalkijoje tai vertintina, bent iš dalies, ir kaip sąsaja su XX a. pradžioje panemuniuose užfiksuotomis kiaurapjūvėmis, iš augalinių ornamentų sukomponuotomis kryžmų aureolėmis. Beje, tarpukariu buvo pastatyta ir šiek tiek pastarojo tipo kryžių: išliko Sutkų kaimo kryžius, atstatytas Šimkų kaimo (1943 m.) kryžius. Šiandien jie laikytini vienais gražiausių Zonavykijos paminklų.

Atgyjanti puošnesnių paminklų tradicija Suvalkijoje buvo pastebėta bei įvertinta dar prieškariniu. Ketvirtajame dešimtmetyje A. Rūkštelė rašė, kad pastaruojų laikų ir Suvalkijoje pradėta statyti puošnius naujus kryžius, kurie „atitinka kaimyninių sričių tipus ir neperšoka etnografiškai nusistovėjusių formų“²⁸.

Tarpukariu Suvalkijoje susiformavęs paminklų stilius, galima sakyti, nedaug tesikeisdamas išliko ir sovietmečiu, kai kryžių statymas būdavo persekiojamas kur kas griežčiau nei cariniais laikais. Didžioji dalis to meto paminklų buvo šventoriuose. Praktiškai prie kiekvienos bažnytelės pastatyta bent po vieną, be to, ten išsaugota dalis tarpukario paminklų. Šventoriuose didžioji dalis paminklų tradiciškai statyta parapijos ar net visos Katalikų bažnyčios, kartais – tautos, ypač jos praeities didvyrių ar kankinių, intencijomis. Pvz., apie 1985 m. pastatytas Knygnešių kryžius (stogastulpis) Slavikų šventoriuje. Norėta statyti jį kapinėse, bet tam negautas leidimas. Kitas stogastulpis su Rūpintojėlio skulptūra Slavikų šventoriuje pastatytas 1987 m. Abu – tuometinio klebono kun. Antano Aleksandravičiaus lėšomis (meistras J. Palubinskas). Sintautų šventoriuje 1979 m. buvo pastatytas stogastulpis (meistras V. Duoba), skirtas kun. A. Tatarės atminimui.

Dviejų kryžmų kryžius su trimis koplytėlėmis buvo pastatytas prie Sutkų kaimo koplyčios 1968 m. (kryžių padarė B. Sinkevičius, skulptūrėles – P. Mikutaitis). Dauguma išlikusių minėto P. Tamašausko kryžių taip pat buvo pastatyti įvairių bažnyčių šventoriuose 7–8 dešimtmetyje, Skriaudžiuose – netgi dviejų kryžių ir dviejų koplytstulpių ansamblis.

Reikia pasakyti, Suvalkijos šventoriuose kurį laiką nelabai plito paminklai, išskobti, mėgdžiojant Vincą Svirskį, iš vientiso ažuolo kamieno, kuriuos po 1972 m. išpopuliarino Abilingos memorialinių skulptūrų ansamblis. Jų gerokai padaugėjo tik nuo 1990 m., kai, Lietuvai vėl atgavus nepriklausomybę, nebeliko suvaržymų statyti kryžius, be to, jų statymą skatino patriotinis Sąjūdžio laikų pakilimas, kankinių ir pasipriešinimo kovotojų palaikų perlaidojimai.

Dauguma iš vientiso ažuolo skobtų kūrinių – kompozicijos, kuriose vyrauja stambaus mastelio skulptūra (Suvalkijoje ypač populiarūs Rūpintojėlio ir Nukryžiuotojo siužetai). Deja, dažnai jie liudija, kad kažkada A. Rūkštelė neklydo, suabejojęs daugumos dievdirbių pajėgumu sekti V. Svirskio kūryba. Šiandien tektų pridurti, kad dažnas kryždirbys ar dievdirbys sunkiai suvaldo stambesnių mastelių figūrines kompozicijas. Dažnai priežastis yra ta, kad kūrinių prototipais pasirenkamos nedidelės, tradicinės, primityvios formos liaudiškos skulptūrėlės, kurių plastinius sprendimus pakartojus daug didesniu masteliu drožybos grubumas tampa agresyvus arba nuobodus, o figūros su ryškiomis anatomijos klaidomis atrodo groteskiškos (meistro V. Žarkovo skulptūra „Šv. Kazimieras“, Z. Sederevičiaus skulptūrinė kompozicija „Angelas meldžiasi“ Lekėčiuose ir paminklas prie žuvusių partizanų kapų Gelgaudiškyje). Kur kas patrauklesni pastarojo dešimtmečio kūriniai, kurių skulptūra sukurta išlaikant regionui būdingus nedidelius matmenis ir tradicinę plastiką. Pavyzdžiui, Plokščių šventoriaus vartai, daryti vietinių dailidžių ir puošti meistro Z. Sederavičiaus skulptūromis, yra ne tik patrauklūs savaime, bet ir puikiai dera su nedidele medine bažnytele.

Atgavus nepriklausomybę, Suvalkijos regione pradėti atstatyti sovietmečiu sunykę arba sunaikinti paminklai. Atstatyta arba restauruota nemaža dalis tarpukario ir ankstyvojo pokario „tautiškų kryžių“ (Bartininkuose, Virbalyje, Gižuose, Barzduose, Vilkaviškyje, Gelgaudiškyje, Vaitiškių kaime ir kitur). Pastarųjų buvusias formas paprastai stengiamasi kuo tiksliau pakartoti – juk pagal šio tipo paminklų autorių sumanymą forma, o ypač gausus jos dekoras, yra būtina paminklo turinio dalis.

Nesant galimybės tiksliai atstatyti tokio kryžiaus pavidalo, dažnai vis tiek siekiama jį padaryti ypatingesnį. Pavyzdžiui, Žvirgždaičių kaime prieš Antrąjį pasaulinį karą stovėjusio pavasarininkų kryžiaus vietoje meistras V. Cikana pastatė naują kryžių ornamentuota aureole su skulptūra apatinėje kamieno dalyje. Valakbūdžio kaime šalia bažnyčios 1933 m. vietinis šaulių būrys buvo pastatęs cementinį kryžių nepriklausomybės sukakčiai paminėti. Prie jo būdavo keliama vėliava, švenčiama. Sovietmečiu sunaikintą kryžių atstatė Ona Žievienė 1992 metais. Dabar jis medinis, įstatytas į betoninį masyvų postamentą, primenantį daugumą tokios paskirties prieškarinio visuomeninių paminklų. Į akmeninį, iš lauko riedulių sumūrytą cokolį įstatytas ir „Tauro“ apygardos partizanų vado Aleksandro Grybino (slapyvardis – Faustas) naujas antkapinis kryžius kapinėse (4 pav.), esančiose buvusios Pelenių koplyčios vietoje. Tokiu paprastai valstybinės reikšmės intencijas žyminčiu plastiniu akcentu tarsi pabrėžiami ypatingi žuvusiojo nuopelnai.

4. „Tauro“ apygardos partizanų vado Aleksandro Grybino (slapyvardis – Faustas) antkapinis paminklas. V. Balčyčio nuotrauka, 2004

Kiek kitaip žiūrima į atstatomus kaimų ar privačių sodybų kryžius: čia, kaip tradicinėje kaimo kryždirbystėje įprasta, svarbiau ne kryžiaus pavidalas, bet pats jo buvimo faktas. Šiuo požiūriu tipiška yra Jakaičių sodybos (Šakių rajonas, Bridžių kaimas) kryžiaus istorija.

Jakaičių sodyboje kryžius, vietinių gyventojų teigimu, stovėjęs bent jau nuo 3-iojo šio amžiaus dešimtmečio. Šeima buvo išblaškyta 1940 m.: vienas iš brolių, kunigas, emigravo į Šveicariją, kiti mirė arba apsigyveno vietiniams žmonėms nežinomose vietovėse. Tačiau kryžius kaimo gyventojų buvo prižiūrimas: jo apačiai tręštant vis trumpinamas ir įkasamas iš naujo. 1972 m. galutinai sunykusio kryžiaus vietoje naują pastatė Bridžių kaimo gyventojas Pranas Kasperavičius. Slapta, grįždamas aplankęs ligonį, kryžių pašventino tuometinis Šakių klebonas (vėliau – Vilkaviškio vyskupas) Juozas Žemaitis. 1991 m. kryžius vėl iš naujo, šį kartą iškilmingai, pašventintas. (Tą dieną buvo šventinamas ir kitas naujas, Bridžių kaimo kapinaičių vietoje pastatytas kryžius.) Jakaičių sodybos kryžius paprastas, be drožinių, tačiau jam skirta vieta dailiai apželdinta: pasodintas jovaras, alyvų krūmai. Iki 1940 m. prie šio kryžiaus sustodavo pagiedoti kryžiaunų dienų proce-

sijos. Žodžiu, kaip matėme iš paminklo globos ir atstatymų istorijos, kryžius, nors ir priklausė konkrečiai šeimai, bet drauge buvo svarbus ir visos gyvenvietės žmonėms²⁹.

Okupacijos metais, kai žmogui, norinčiam savo sodyboje pasistatyti kryžių, reikėjo didelės drąsos ir atkaklumo, aplinkinių požiūris į tokį privatų paminklą kaip į reikšmingą visai bendruomenei, atrodo, dar labiau sustiprėjo ir išliko iki mūsų dienų. Suvalkijoje tai dažnai paliudija visuomeninį skambesį turintys privačių paminklų įrašai. Pavyzdžiui, Lukšiuose, prie M. Gudiškienės sodybos stovi kryžius su citata iš valstybinio himno: „vardan tos Lietuvos vienybė težydi“.

Dauguma atstatytų kaimų ir privačių kryžių yra tokie, kokius mėgsta daryti šiuolaikiniai meistrai. Nors beveik visi kryždirbiai turi ganėtinai individualų braižą, kurį yra suformavę nebūtinai remdamiesi tik suvalkietiškuoju paveldu, bet esama ir tam tikrų šiandien šiame regione statomų paminklų bendrų bruožų, pasikartojančių ne vieno meistro kūryboje.

Pirmiausia Suvalkijoje vis dar tebedaromi, nors rečiau nei tarpukariu, staliaus įrankių reikalaujantys kryžiai su tekintomis ir drožinėtomis detalėmis (pvz., meistro J. Lepšio kryžiai Vilkaviškio rajono Kybeikių ir Matlaukio kaimuose, meistro S. Kudirkos kopyltstulpis Panovių kaime). Pastarieji savo pavidalu yra artimiausi tarpukario gausiai ornamentuotiems kryžiams. Tačiau akivaizdu, kad šiandien „tautiškų kryžių“ pavidalas kinta: nemažos jų dalies puošyba masyvesnė, drožyba grubesnė, tokie kryžiai vis dažniau daromi su skulptūromis apatinėje kamieno dalyje. (Pvz., V. Jackūno darytas kryžius Paluobių šventoriuje, V. Eimanavičiaus – Karališkių kaimo kryžius, Z. Sederevičiaus kryžiai Voniškių kaime ir Gudiškio sodyboje Plokščiuose, V. Cikanos – Tupikų kaime.) Tokių kryžių kompoziciją dažnai papildė lentelės su intencijų įrašais ar net greta kryžiaus įkomponuotos stelos (Pavengrupių kaimo kryžius). Kitą naujų paminklų grupę sudaro labai aukšti ir grakštūs kryžiai, dekoruoti išpjaustant paviršiuje negilų reljefinį ornamentą. Jie beveik neturi papildomai pridėtų detalių (pvz., meistro P. Sutkaus kryžius Karkazų kaimo vietoje, A. Murausko statytas Gelgaudiškio miestelyje, V. Eimanavičiaus – Žygėnų kaime, J. Baranauskienės – Kiduliuose). Šių kryžių griežtą lotynišką siluetą kartais truputėlį pajvairina tik siauri, trumpi tarpšakio spinduliai, jų kryžmoje dažniausiai prikalamas tik mažas metalinis krucifiksas. Matyt, jie laikytini šiuolaikine buvusio visai nepuošto suvalkietiško kryžiaus versija.

IŠVADOS

Suvalkijos regionas, nuo XX a. pradžios tyrinėtojų apibūdinamas kaip mažiausiai liaudiškų memoriali-

nių paminklų turinti katalikiškosios Lietuvos dalis, drauge buvo ir mažiausiai tyrinėtas, jo ankstyvieji paminklai retai fiksuoti. Tačiau iki mūsų dienų išlikę papročiai statyti ir nuolat atnaujinti kryžius, prie jų melstis, atlikti kitas tradicines apeigas, kabinti prie medžių mažas koplytėles privačiomis intencijomis rodo, kad XIX–XX a. pradžioje kryžių gausiai būta ir šiame krašte, ir jie buvo labai svarbūs religiniame bei socialiniame kaimo gyvenime. Kuklesnę negu kituose regionuose paminklų išvaizdą, matyt, sąlygojo, viena vertus, XIX a. pabaigoje ilgiau galioję carinės valdžios draudimai, kita vertus – Suvalkijos regionui būdinga spartesnė visų liaudies dailės šakų raida.

Nuo XX a. 3-iojo dešimtmečio pabaigos Suvalkijoje paplito puošnūs ornamentuoti „lietuviški kryžiai“. Spartus jų išsivyravimas šiame regione buvo nulemtas ir didelio šio regiono gyventojų imlumo naujovėms, socialinio aktyvumo bei gana aukšto pragyvenimo lygio, taip pat tos aplinkybės, kad vietinėje tradicijoje beveik nebuvo išlikusių puošnesnių paminklų pavyzdžių. Nepriklausomybės dešimtmečiui skirtų paminklų projektai į Suvalkiją perkėlė kitų regionų – Aukštaitijos ir Dzūkijos – kryžių tipus, paskatino kurti eklektiškus paminklus, kurių puošybos detalių motyvai dažnai būdavo surenkami iš įvairių to laikotarpio leidinių bei knygų iliustracijų.

Tarpukario ir pokario suvalkiečių kryžiams būdingos dailiai, profesionaliai atliktos detalės. Gausiai dekoruotus kryžius paprastai darė staliai, kurių dauguma išsilavinimą, matyt, buvo įgiję Marijampolėje veikusiose marijonų vienuolyno dirbtuvėse.

Profesionalių dailininkų suprojektuoti kryžiai, madingoje tarpukariu „tautinio stiliaus“ dvasioje interpretuojantys liaudies ornamentus, padarė didelę įtaką Suvalkijos kryždirbių kūrybai. Susiformavo naujas puošnaus kryžiaus tipas, pergyvenęs sovietinės okupacijos laikotarpį ir nepraradęs aktualumo iki mūsų dienų.

Po 1990 m., Lietuvai vėl atgavus nepriklausomybę, kryžių statyba Suvalkijos regione labai suaktyvėjo. Buvo restauruoti arba naujai atstatyti beveik visi žymesni tarpukario paminklai. Šis darbas paskatino dabartinius meistrus prisiminti ir įvaldyti tarpukariu buvusias populiarias medžio apdirbimo technikas. Tiek bendruomenių, tiek privačių asmenų iniciatyva pastatyta gana daug naujų paminklų. Šiandien galima teigti, kad Suvalkijos kryždirbių kūriniai dažniausiai išlaiko regioninio savitumo bruožus, pratęsdami tarpukariu susiklosčiusias tradicijas. Tačiau pastarąjį dešimtmetį daugėjo ir visoje Lietuvoje paplitusių paminklų, besiremiančių pasaulietiniuose (Abtingos ir vėlyvesniuose) medžio skulptūrų ansambliuose suformuotu stiliumi.

Nuorodos

- ¹ P. Galaunė, *Lietuvių liaudies menas*, Kaunas, 1930, p. 101–154; A. Rūkštelė, *Lietuvių liaudies kryžiai, Naujoji romuva*, 1931, Nr. 12, p. 287–288.
- ² J. Grinius, Lietuvos kryžiai ir koplytėlės, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Roma, 1970, t. 5, p. 1–169; *Lietuvių liaudies menas. Mažoji architektūra*, Vilnius: Vaga, 1970.
- ³ *Lietuvos sakralinės dailės katalogas*, t. 1: Vilkaviškio vyskupija, kn. 1: Marijampolės dekanatas, Vilnius: Gervėlė, 1996, p. 96–97, 116–118, 229–230; *Lietuvos sakralinės dailės katalogas*, t. 1: Vilkaviškio vyskupija, kn. 2: Vilkaviškio dekanatas, Vilnius: Gervėlė, 1997, p. 93–95, 225–226, 238–239, 250–252, 264–265; *Lietuvos sakralinės dailės katalogas*, t. 1: Vilkaviškio vyskupija, kn. 4: Aleksoto dekanatas, Vilnius: Gervėlė, 2000, p. 152–153, 178–181, 360–363, 400–401, 474–476.
- ⁴ G. M. Martinaitienė, XX a. pirmosios pusės bei vidurio dailė Vilkaviškio vyskupijos Marijampolės ir Vilkaviškio dekanatuose, *Menotyra*, 1997, Nr. 3, p. 40–49; T. Jurkuvienė, Kelios pastabos apie kryžius – tautinio atgimimo paminklus, *Menotyra*, 1998, Nr. 2, p. 51–56.
- ⁵ *Žymiausi Zanavykų krašto mažosios architektūros paminklai* (sudarytojas V. Dėdinas), Šakiai, 2003.
- ⁶ W. Szukiewicz, *Kryże zdobne w gubernji Wileńskiej*, Wisła, Warszawa, 1903; J. Basanavičius, Lietuvių kryžiai architektūros šviesoje (įžanginis str.), A. Jaroševičius, *Lietuvių kryžiai*, Vilnius, 1912, p. 15–21; P. Galaunė, *Lietuvių kryžiai*, Kaunas, 1926; P. Galaunė, *Lietuvių liaudies menas*, Kaunas, 1930, p. 101–154; K. Čerbulėnas, Tautinis elementas lietuvių kryžiuose, *Naujoji romuva*, 1937, Nr. 4–5, p. 87–92.
- ⁷ *LVIA*, f. 378, b. 1832, l. 10–11.
- ⁸ K. Misius, Rusijos caro valdžios požiūris į kryžius Lietuvoje, *Liaudies kultūra*, 1995, Nr. 1, p. 41–47.
- ⁹ A. Rūkštelė, *Vilniaus kryžiai*, Kaunas, 1937, p. 26.
- ¹⁰ A. Rūkštelė, ten pat, p. 16.
- ¹¹ A. Rūkštelė, ten pat, p. 27.
- ¹² J. Grinius, ten pat, p. 6.
- ¹³ Apie tai, kad prašant vaisingumo, sveikų, galinčių išgyventi naujagimių ir panašių giliai asmeniškų dalykų mažos koplytėlės, kryželiai, taip pat prie paminklų nešami papuošalai – votai – buvo kabinami jei ne paslapčia, tai bent nesigarsinant, be viešų šventinimo iškilmių, pasakoja žmonės visuose regionuose (pvz., žemaitis dievdirbys Justinas Jonušas, senos Varėnos r. Musteikos kaimo moterys).
- ¹⁴ Etnografas Juozas Kudirka pasakojo, kad savo ekspedicijų Šakių rajone metu (prieš 1980 m.) dažnai miškuose rasdavęs ant medžio kabančias mažas koplytėles. Klausinėjami vietiniai gyventojai tais pavojingais laikais nenoriai prasitardavę, kad jos pakabintos partizanams atminti.
- ¹⁵ J. Grinius, ten pat, p. 4–5.
- ¹⁶ D. Vasiliūnienė, Koplytstulpis su skulptūra „Šv. Jonas Nepomukas“, *Lietuvos sakralinės dailės katalogas*, t. 1: Vilkaviškio vyskupija, kn. 4: Aleksoto dekanatas, Vilnius: Gervėlė, 2000, p. 178–181.
- ¹⁷ *LLMA*, f. 374, ap. 1, b. 61, p. 180.
- ¹⁸ J. Grinius, ten pat, p. 7.
- ¹⁹ A. Jaroševičius, Kokie turėtų būti mūsų paminklai, *Lietuva*. 1928, Nr. 23, p. 5.

- ²⁰ A. Jaroševičius, Lietuviškas kryžius (Dvidešimties metų jo susidomėjimo istorijai atsiminti), *Iliustruotoji Lietuva*, 1928, Nr. 4, p. 26.
- ²¹ P. Galaunė, *Lietuvių liaudies menas*, p. 101–154; K. Čerbulėnas, Tautinis elementas lietuvių kryžiuose, ten pat, p. 87–92.
- ²² Ž. Petrauskaitė, „Važiavau kryžių rinkti...“, *Liaudies kultūra*, 1999, Nr. 4, p. 50.
- ²³ *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 1424, l. 98, a,b.
- ²⁴ A. Rūkštelė, *Vilniaus kryžiai*, Kaunas, 1937.
- ²⁵ Ten pat, p. 18.
- ²⁶ G. M. Martinaitienė, Kūrybos „broliai“ (kryždirbiai Stanislovas Gegeckas ir Antanas Soraka), *Lietuvos menas permainų laikais*, Vilnius, 2002, p. 360–373.
- ²⁷ G. M. Martinaitienė, XX a. I pusės bei vidurio dailė Vilkaviškio vyskupijos Marijampolės ir Vilkaviškio dekanatuose, ten pat, p. 48.
- ²⁸ A. Rūkštelė, ten pat, p. 27.
- ²⁹ Bridžių kaimo gyventojų pasakojimus užrašė Danutė Kasperavičienė, *Zanavykų muziejaus archyvas*, GEK 24312, F-32.

Teresė Jurkuvienė

CROSSES IN SUVALKIJĄ

S u m m a r y

The author attempts determining the characteristic features and spreading of crosses and other forms of folk architecture monuments in the Suvalkija region and discusses the attitudes towards them and their significance for the local population. Analyzed are the historical circumstances that determined the distinctive features of cross building in Užnemunė: decrees of the officials of tsarist Russia and the Soviet Union, which prohibited or restricted the erection of crosses, and independent Lithuania's cultural policies formulated in the interwar years and after 1990.

The author presents a short history of the development of wooden folk architecture monuments in the Suvalkija region between the late 19th and early 21st centuries.

In the late 19th and early 20th century, collectors of material on Lithuanian crosses treated Suvalkija as the least interesting region where poorly decorated crosses were dominant (simple crosses and small chapels placed

on a tree trunk). No more or less specific material on such monuments was collected.

In the 1920s and 1930s a number of crosses based on the “national-style” concept, which was then advanced, were erected by active public and religious organizations of the region. Among such pieces distinctive is a group of structures accomplished by local artists on the basis of drafts made by professional artists. The drafts had been created taking into account the recommendations by figures of culture rather than the local traditions of Suvalkija. Consequently, crosses of this period have stylistic features intentionally transferred from other regions, primarily Aukštaitija and Dzūkija. The concept of the cross that was developed in the interwar years in Suvalkija was persistent throughout the Soviet period and remains important to the present day.

With the re-establishment of independence, an extensive rebuilding of the smashed down and decayed crosses started in Užnemunė. The monuments were rebuilt in two ways: restoring them in the former fashion (very precisely or partially) or erecting crosses of a new form in the same place. In the latter case, the crosses would not only reflect the intention of the former cross and inherit certain inscriptions, but also were frequently dated and conceived as the original ones. Such a phenomenon shall be viewed as the extant trait of traditional cross-making: the intentions and the contributor were more important than the form of the cross or the artist's role in the process of building.

Over the recent decade, a number of new wooden crosses and other folk monuments have been erected in Užnemunė. These structures exhibit clear marks of present-day crossmaking, which are characteristic not only of Suvalkija, but also of other ethnographic regions. Along with the crosspieces of traditional forms and purpose (in addition to the heritage of the region up to the 1920s, they include also “national” crosses from the interwar period), the religious-purpose structures in the style characteristic of the Soviet period and associated with secular monuments are being built. Such pieces not only bring new plastic forms in the crossmaking tradition of Suvalkija, but also markedly transform the concept of a traditional folk memorial.